

รูปแบบร้อยกรองไทย : จากอดีตสู่จุดเริ่มแห่งปัจจุบัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วินัย ภูระหงษ์

วิวัฒนาการทางรูปแบบร้อยกรองไทย

1. ลักษณะและลีลาของร้อยกรองปรากฏอย่างวิจิตรในจารึกของพ่อขุนรามคำแหง โดยเฉพาะข้อความบางแห่งที่มีลีลาของร้อยกรองโดยแท้
2. จากร่องรอยนี้ ทำให้อาจกล่าวได้ว่า ร้อยกรองมีแล้วก่อนหน้านี
3. ร้อยกรองดังกล่าว ปรากฏในรูปของมุขปาฐะได้แก่ เพลงพื้นเมือง
4. เพลงพื้นเมืองคือต้นแบบของกลอน หรือร้อยกรองที่มีลักษณะอย่างกลอน
5. วิวัฒนาการของเพลงพื้นเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบของกลอนเป็นไปอย่างช้า ๆ เรียบ ๆ จนเกือบไม่อาจสังเกตเห็นได้ว่าวิวัฒนาการเป็นไปอย่างไร และเมื่อใด
6. เท่าที่หลักฐานทางลายลักษณ์อักษรเหลืออยู่ กลอนบทละครเรื่องนางมโนห์รา (ครั้งกรุงเก่า) น่าจะเป็นกลอนที่มีวิวัฒนาการจากเพลงพื้นเมือง ในระยะเริ่มแรก
7. เป็นที่น่าสังเกตว่า หากร้อยกรองลักษณะหนึ่งที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวงคือ กลอน ก็แสดงให้เห็นว่าวิวัฒนาการของกลอนเป็นไป 2 แนว คือ

แนวที่ 1 แนวของผู้ศึกษา มีวิวัฒนาการเป็นไปอย่างจริงจัง ประณีต และเป็นแบบฉบับ แนวนี้ปรากฏอย่างวิจิตรในจารึกของพ่อขุนรามคำแหง และปรากฏเป็นแบบแผนในหนังสือมหาชาติคำหลวงและหุดชะงักเพียงแค่นั้น ปรากฏอีกครั้งหนึ่งในภายหลัง

แนวที่ 2 แนวของผู้ปฏิบัติ มีวิวัฒนาการอย่างรวดเร็ว เห็นการเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจน ได้แก่ รูปแบบที่ปรากฏในเพลงพื้นเมือง บทดอกสร้อย และบทละครเรื่องแรก ๆ ตามหลักฐานที่ปรากฏคือบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา สังข์ทอง ซึ่งมีวิวัฒนาการสู่รูปแบบบทละครในชั้นหลังและรูปแบบกลอนประเภทอื่น โดยที่เพลงพื้นเมืองยังคงลักษณะดั้งเดิมไว้ อย่างเหนียวแน่นกระทั่งในปัจจุบัน

8. โคลงปรากฏขึ้นในรูปแบบของโคลงต้นบาททฤษฎี ในเรื่องยวนพ่าย สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

9. จากโคลงต้นบาททฤษฎี มีวิวัฒนาการไปสู่รูปแบบอื่น คือ โคลงต้นวิวิธมาลี โคลงต้นสินธุมาลี โคลงสี่สุภาพ จนกระทั่งโคลงสองและโคลงสาม ตามลำดับ

10. หากจะเชื่อว่าโองการแข่งน้ำแต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ก็น่าจะเชื่อว่า โคลงสองและโคลงสาม มีขึ้นก่อนแล้ว นั่นคือการมองเห็นสายวิวัฒนาการของโคลงต้นและโคลงสุภาพได้อย่างชัดเจน

11. เป็นที่น่าสังเกตว่า โคลงห้า (มณฑกคติ) ซึ่งเชื่อว่าใช้แต่งในโองการแข่งน้ำนั้น ปรากฏขึ้นครั้งเดียวในคราวนั้น และหายสาบสูญไปโดยสิ้นเชิง

12. เฉพาะราย ปรากฏร่องรอยที่ค่อนข้างจะชัดเจนในจารึก พ.ศ. 1935 ซึ่งเป็นข้อความสลับระหว่างปู่กับหลาน และวิวัฒนาการสู่รูปแบบที่สมบูรณ์ในระยะเวลาอันสั้น

13. งานสร้างสรรค์ทางรูปแบบอีกลักษณะหนึ่ง ได้แก่การนำร้อยกรองต่างชนิดมาผสมผสานกัน ซึ่งปรากฏเป็นครั้งแรกในโองการแข่งน้ำ และลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏต่อมาในโคลงยวนพ่าย นั่นคือการนำรายแต่งแทรกในโคลง

14. ร้อยกรองทุกชนิดมาประมวลกันอย่างพร้อมเพรียงในมหาชาติคำหลวง รวมทั้งฉันทที่รับแบบอย่างมาจากสันสกฤต และกาพย์ รูปแบบที่เกิดจากการปรับปรุง

15. ในวรรณกรรมดังกล่าวนี้ การผสมผสานร้อยกรองต่างชนิดน่าจะเป็นแบบของการสร้างสรรค์รูปแบบใหม่อื่นทางร้อยกรอง ได้แก่ การนำโคลงแต่งรวมกับราย เรียกในสมัยหลังว่า ลิลิต ซึ่งปรากฏสมบูรณ์เป็นแบบฉบับในลิลิตพระลอ การนำกาพย์ยานีแต่งรวมกับโคลงสี่สุภาพเรียกว่ากาพย์ห่อโคลง ซึ่งพระศรีมโหสถสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ประดิษฐ์ขึ้นเป็นครั้งแรก และเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้ปรับปรุงรูปแบบและวิธีการแต่งเรียกใหม่เป็นกาพย์เห่ (เรือ) และประดิษฐ์กรออีกชนิดหนึ่ง ได้แก่การนำโคลงกระทู้แต่งรวมกับกาพย์สุรางคนางค์ เรียกใหม่ว่ากาพย์ขับไม้

16. กลบท ประดิษฐ์กรรมใหม่หลังความอึดตัวทางรูปแบบ ซึ่งปรากฏประปรายทั่วไปในระยะแรก ๆ รวมทั้งมีปรากฏบ้างในหนังสือจินตมานีนัน พระศรีมโหสถได้รวบรวมไว้เป็นแบบฉบับเฉพาะอย่างเป็นทางการครั้งแรกในโคลงอักษรสาม หรือโคลงตรีเพชรประดับ

17. ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หลวงศรีปริษา (เซ่ง) ได้ประดิษฐ์

ลักษณะกลอนกลบทเป็นครั้งแรกถึง 86 ชนิด รวมอยู่ในหนังสือชื่อกลบทศิริวิบุลยภิตติ ทั้งนี้ น่าจะเป็นผลให้มีการทบทวนและประดิษฐ์เพิ่มขึ้นอีกในคราวที่มีการจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ ในรัชสมัยเดียวกัน

18. กลบท โดยแท้แล้วคือการสร้างกฎเกณฑ์ใหม่ทางรูปแบบ เป็นการสร้างลักษณะกำหนดบังคับพิเศษ ลงในรูปแบบ (pattern) ของร้อยกรอง และกำหนดชื่อเรียกตามลักษณะที่ปรากฏ

19. ประดิษฐ์กรรมต่อเนื่อง ก็คือการนำลักษณะบังคับพิเศษนั้น ๆ มาจัดเป็นรูปให้มีลักษณะซับซ้อนซ้อนเงื่อนอย่างปริศนา เป็น 'กล' แบบต่าง ๆ

วิธีการจัดรูปกลมี 2 ลักษณะ คือ

19.1 สับเปลี่ยนตำแหน่งบ้าง ละคำบ้าง เรียกกลชนิดนี้ว่า 'กลอักษร'

19.2 วางตำแหน่งของคำเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ หรือวางลงในตาราง หรือมีเครื่องหมายใด ๆ ประกอบ เรียกกันในภายหลังในกลุ่มผู้ศึกษาบางกลุ่มว่า 'กลแบบ'

20. โดยลักษณะและความหมายของ 'กล' หากจะหมายถึงปริศนาทางรูปแบบของร้อยกรองโดยนัยนี้ ลักษณะการสับเปลี่ยนตำแหน่งของคำ หรือการละคำ และสามารถอ่านจับใจความได้บ้าง น่าจะเรียกว่า 'กลบท'

ส่วนลักษณะการวางตำแหน่งของคำในรูปลักษณะต่าง ๆ หรือวางลงในตาราง หรือมีเครื่องหมายใด ๆ ประกอบ และโดยรูปที่ปรากฏไม่สามารถจะอ่านหรือเข้าใจ กล่าวคือ มิได้สื่อความหมายแต่อย่างใด ลักษณะนี้น่าจะเรียก 'กลอักษร'

21. โดยประการฉะนี้ การกำหนดบังคับพิเศษเพิ่มลงในร้อยกรองที่เรียกว่า 'กลบท' แต่เดิมนั้น ก็น่าจะถือเป็นเพียงประดิษฐ์การทางรูปแบบ ซึ่งจัดเป็นอสังการแห่งร้อยกรองเท่านั้น

22. เป็นที่น่าสังเกตว่าร้อยกรองทั้งหลาย ยกเว้นกลอน ได้ปรากฏรูปแบบที่มีระเบียบสมบูรณ์แล้วแต่ต้นโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ส่วนกลอนนั้น พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบตลอดมาตั้งแต่ต้น แม้ในปัจจุบัน

23. ในปี พ.ศ. 2471 หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก) ได้รวบรวมลักษณะร้อยกรองต่าง ๆ ไว้ในหนังสือประชุมลำน้า ในประชุมเล่มนี้ ได้ปรากฏรูปแบบร้อยกรองชนิดใหม่ที่ปรับปรุงจากลักษณะร้อยกรองเก่า ซึ่งเป็นเพลงพื้นเมือง เรียกว่า 'กานท์'

24. รูปแบบใหม่ทางร้อยกรองซึ่งมีผู้ประดิษฐ์ขึ้นโดยอาศัยลักษณะร้อยกรองที่มีก่อนแล้ว หรืออาศัยอุบัติเหตุบางอย่าง เท่าที่ปรากฏมีโดยลำดับดังนี้

24.1 น.ม.ส. ทรงอาศัยจังหวะและลีลาของร้อยกรองชื่อ In Memoriam ของ กวีอังกฤษ ชื่อ Lord A. Tennyson ประดิษฐ์เป็นฉันทไทยแบบใหม่และเรียกชื่อว่า "สยามรัตนฉันท 8"

24.2 สืบเนื่องจาก "สยามรัตนฉันท 8" ได้ทรงแก้ไขและปรับปรุงฉันทแบบใหม่อีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า "สยามวิเชียรฉันท 8"

24.3 โดยอาศัยลักษณะของกลอน น.ม.ส. ทรงประดิษฐ์ฉันทอีกแบบหนึ่งให้มี ลหุ ครุ สลับกันทั้งวรรค เรียกชื่อว่า "สยามมณีฉันท 8"

24.4 นอกจากนี้ น.ม.ส. ยังได้ทรงประดิษฐ์กาพย์แบบใหม่ขึ้นอีกชนิดหนึ่ง โดยเพิ่มวรรคหนึ่ง 4 คำ ลงข้างหน้ากาพย์สุรางคนางค์ 28 เพิ่มสัมผัสตามแนวเดิมและเรียกชื่อว่า "กาพย์ธรรณูชยางค์ 32"

24.5 ใน พ.ศ. 2489 สุภร ผลชีวิติน โดยความบังนดาลใจจากเสียงตะโพน ได้คิดฉันทแบบใหม่ชื่อ "มุทิงคนาทฉันท"

24.6 ต่อมาใน พ.ศ. 2491 สุภร ผลชีวิติน ก็ได้คิดแบบฉันทอีกชนิดหนึ่ง โดยความบังนดาลใจจากเสียงตามจังหวะของครกตำข้าว ที่ได้ยินในยามค่ำที่จังหวัดเพชรบูรณ์ และให้ ชื่อว่า "เปษณฉันท"

24.7 ถวัลย์ มงคลรัตน์ ได้ประดิษฐ์แบบฉันท 2 ชนิด ได้แก่ "เอลิซาเบทฉันท" ในคราวที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถเอลิซาเบทที่ 2 เสด็จเยือนประเทศไทย ระหว่าง 9-15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2515 และ "ภูมิพลอดุลยเดชฉันท" ทูลเกล้าฯ ถวายเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2515

24.8 จิตร ภูมิศักดิ์ อาศัยลักษณะของร้อยกรองที่เรียกกันว่า "โคลงห้า" ได้สร้าง "โคลงห้าพัฒนา" ขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง

24.9 "ป่าแก้ว" นามแฝงในวารสารวัฒนธรรม ของสำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ประดิษฐ์กลอนแบบใหม่โดยอาศัยลีลาของร้อยกรองสี่บาทของอังกฤษ

ฯลฯ

25. ปัจจุบัน ปรากฏรูปแบบใหม่ทางวรรณศิลป์อีกแบบหนึ่ง เป็นรูปแบบที่เกิดจากผสมผสานหลักการทางทัศนศิลป์ (Visual Art) หรือเลขศิลป์ (Graphic Art) กับหลักการทางวรรณศิลป์ และถือเป็นร้อยกรองชนิดหนึ่ง เรียกวรรณกรรมนี้ว่า "Concrete Poetry"

ลักษณะร้อยกรองปัจจุบัน

คำว่า 'วรรณกรรมปัจจุบัน' ซึ่งกำหนดขึ้นเทียบกับคำภาษาอังกฤษว่า Contemporary Literature นั้น หมายถึงวรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยมีรูปแบบ แนวคิด เนื้อหา และปรัชญาแตกต่างจากวรรณกรรมในอดีต เฉพาะวรรณกรรมไทยที่ถือว่าเป็นวรรณกรรมในอดีตนั้น กำหนดว่าแต่งตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวย้อนขึ้นไป ส่วนวรรณกรรมไทยที่แต่งขึ้นหลังจากที่ไทยเริ่มติดต่อกับและรับความนึกคิด ตลอดจนสนใจวิทยาการของชาติตะวันตก ตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมานั้น จัดเป็นวรรณกรรมปัจจุบัน

แม้ว่าการตัดสินว่าวรรณกรรมเรื่องใดเป็นวรรณกรรมปัจจุบันหรือเป็นวรรณกรรมแบบเดิม จะกระทำได้สะดวกโดยอาศัยเวลาและลักษณะของวรรณกรรมเป็นเครื่องกำหนดก็ตามแต่ วรรณกรรมร้อยกรองนั้น การจะตัดสินโดยอาศัยหลักเกณฑ์กำหนดอย่างเดียวกับวรรณกรรมประเภทอื่นนั้น ไม่อาจทำได้โดยง่าย ทั้งนี้ ร้อยกรองเป็นวรรณกรรมที่มีกมลลักษณะของตน โดยเฉพาะในด้านรูปแบบ จะเห็นว่า ตั้งแต่เริ่มมีการแต่งมีลักษณะอย่างใด ในปัจจุบันก็มีลักษณะรูปแบบอย่างนั้น ที่จะมีการเปลี่ยนแปลงก็เพียงเล็กน้อย ตัวอย่างรูปแบบของโคลงที่แต่งในสมัยแรกๆ

พระมาคฤโฆษะเรื่อง	แรงบุญ ท่านนา
ทุกทั่วดินบนเกรง	กราบเกล้า
พระเสด็จแสดงคุณ	ครองโลกย ไสรั้แฮ
เอกกษัตริย์องค์เฝ้า	ไฝ่เหนขอเหนฯ
พระมาเพญโภคยพัน	ไพศรพ โสดแฮ
ภูลบ่อเงินทองเปน	บ่อแก้ว
พระมาเกิดเกษมภพ	ทังสี่ เสบยแฮ
มาสำแดงกล้าแก้ว	เกลื่อนรณฯ
	(โคลงยวนพ่าย)
ไพร่ฟ้าว่าฟ้าใหม่	มาเยือน สยามแฮ
ฟ้าวชิราลงกรณ	กลับแล้ว
ไพร่ฟ้าว่าชมเดือน	ชมดูจ กัณนา
เคียงคู่ดูแพรวแผ้ว	ผ่องเพ็ญฯ

ไพร่ฟ้าว่าปลื้มสุด
หวังใครเห็นขอเห็น
ชมให้ไผ่ชมมหา
คอยท่าคอยฟ้าเข้า

รโมैया ภิรมย์เอย
แห่เฝ้า
มกุฎราช กุมารแล
คำคืนคอยคืนฯ

(ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์)

อย่างไรก็ตาม แม้รูปแบบของร้อยกรองบางชนิดที่แต่งในปัจจุบันจะมีลักษณะแปลกไป
จากที่แต่งกัน เช่น

ทุ่งข้าวเขียวขจี
ปูปลามาเล็มโคล
สำหรับชูดอกกระจริด
เกาะดอกหญ้าบนคันนา
ควายเคี้ยวเอื้องนอนหนอง
เหลือบรับวันเวียงบิน
กบเขียดร้องเสียงใส
งูอะไรสีเงินยวง
ยางขาวถลาบิน
เงาเมฆสีหม่นลอยมา
ถอนกล้ามาเหน้อยเมื่อยล้ำ
แก่อ้อข้าวออกวางพลัน
น้ำพริกเจือแมงดา
ว่าสวรรค์ในแคว้นแดนดิน

สีสดขึ้นระรินลมไหว
ในน้ำใสได้สันตะวา
แมลงน้อยนิดไร้เตยงสา
แมงมุมตั้งท่าตะครุบกิน
แววตาหม่นหมองไม่สิ้น
เกาะกินเลือดล้นพุงกลวง
เสมือนน้ำบนใบบัวหลวง
เลื้อยไปล้วงรูปูนา
จิกปลากินเกาะกิ่งหว้า
แสงแดดกล้ากึ่งกลางวัน
เข้าร่วมไม้ชายนาประหนึ่งสวรรค์
ชวนกันนั่งล้อมวงกิน
แกล้มยอดหว้าหวนใจถวิล
คือถิ่นทุ่งทองของไทยเอย

(อังคาร กัลยาณพงศ์)

การที่จะอ้างว่าลักษณะเช่นนี้เป็นรูปแบบใหม่ ก็ยังไม่อาจใช้เป็นเครื่องกำหนดได้
เพราะในสมัยที่เริ่มมีการแต่งร้อยกรองประเภทนี้ ก็มีรูปลักษณะคล้ายกัน เช่น

ได้ฟัง
นางนาฏแม่ฉายา
เชิญมาบอกเล่าให้เข้าใจ
ตัวแม่ฝันดิฏ่าฝันร้าย

พราหมณ์ทูลสนองอยู่ชานา
นางแม่ฝันว่าประการใด
ฉันไซ้จะได้มาทำนาย
จะทำนายให้นางเทวี

ยามฝัน	แม่ฝันเมื่อยามไม่สู้ดี
มันต้องนางอักษมุขี	อาทิตย์มาทับกับพระจันทร์
พระเคราะห์ปีพระเคราะห์เดือน	พระเคราะห์คืนพระเคราะห์วัน
ในลักษณะมาสมจันทร์	พระเคราะห์นางนั้นมาตกดินฯ
	(บทละครเรื่องนางมโนห์รา)

ด้วยเหตุนี้ การจะตัดสินลงไปว่าร้อยกรองนั้น ๆ เป็นร้อยกรองแบบเดิมหรือร้อยกรองปัจจุบัน โดยอาศัยรูปแบบเป็นเครื่องกำหนดเพียงประการเดียว ย่อมไม่อาจกระทำได้

แม้ว่าเวลาหรือสมัยที่แต่งจะแสดงความหมายของคำว่า "ปัจจุบัน" ได้เด่นชัดและง่ายกว่าเกณฑ์อื่น ก็ไม่สามารถใช้เป็นเครื่องตัดสินได้ เพราะร้อยกรองที่แต่งในช่วงเวลาเดียวกันหรือระยะเวลาใกล้เคียงกัน ที่มีรูปลักษณะ แนวคิด และเนื้อหาต่างกัน ก็มีอยู่ ตัวอย่างระหว่างที่ "ครูเทพ" สร้างกาพย์กลอนเสนอแนวคิด แสดงปัญหาสังคม พระยาอุปกิตศิลปสารก็เขียน "คำฉันท์ยอเกียรติชวามครราชสีมา" และเรื่องอื่น ๆ ในเชิงบันเทิงทางประวัติศาสตร์

ถ้อยคำภาษาที่ใช้แต่ง ก็ไม่อาจนำมาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาได้เช่นเดียวกัน เพราะร้อยกรองทั้งที่เป็นแบบเดิมและแบบใหม่ ผู้แต่งก็พยายามเลือกสรรถ้อยคำมาประดับประพันธ์กันอย่างประณีตบรรจงเพื่อสร้างอรรถรส ตามที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าวรรณกรรมร้อยกรองไทยมีลักษณะเป็น "มันชนศิลป์" ทางถ้อยคำ คือ ศิลปะในการตกแต่งถ้อยคำให้งดงาม ซึ่งทั้งร้อยกรองแบบเก่าและแบบใหม่ก็มีกลวิธีไม่ได้ต่างกันเลย

ทางด้านเนื้อหา ซึ่งดูเหมือนว่าจะใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่าลักษณะใดเป็นร้อยกรองแบบเก่าหรือแบบใหม่ได้ เพราะร้อยกรองแบบเก่ามักจะเขียนขึ้นเพื่อ "เล่าเรื่อง" ซึ่งมีขนาดยาว หรือเป็น "บทพรรณนา" หรือเขียนขึ้นเพื่อใช้ในพิธีกรรม หรือเพื่อบันทึกเหตุการณ์ไว้เป็นหลักฐานของบ้านเมือง โดยไม่มีเจตนาจะเสนอปัญหาสังคมหรือแสดงแนวคิดอย่างหนึ่งอย่างใด "ถ้ามีข้อคิดใด ๆ ปรากฏอยู่ในเรื่องก็เป็นความบังเอิญ เพราะความสามารถพิเศษของผู้แต่งมากกว่าจะเป็นความจงใจ"

แต่ข้อความตอนหนึ่งใน "กาพย์พระไชยสุริยา" ที่ว่า

.....	
ธรรณิมีราชา	เจ้าพาราสาวดี
ชื่อพระไชยสุริยา	มีสุตามเหสี
ชื่อว่าสุมาลี	อยู่บุรีไม่มีภัย

ข้าเฝ้าเหล่าเสนา
พ่อค้ามาแต่ไกล
ไพร่ฟ้าประชาชี
ทำไร่เขาไถนา
อยู่มาหมู่ข้าเฝ้า
ที่หน้าตาดีดี
ค้าเช้าเข้าแต่หอ
หาได้ให้ภรรยา
ไม่จำคำพระเจ้า
ถือดีมีข้าไท
คดีที่มีคู่
ใครเอาเข้าปลามา
ที่แพ้แก่ชนะ
ชี้ข้อก็ได้ดี
ที่ชื่อถือพระเจ้า
ผู้เฒ่าเหล่าเมธา
ภิกษุสมณะ
คาถาลำนำ
ไม่จำคำผู้ใหญ่
ที่ตีมีอะไซ
พาราสาवดี
ดุเดือดอแต่ใจ
ผู้ที่มีฝีมือ
ไล่คว่าผ้าที่คอ
ข้าเฝ้าเหล่าเสนา
ถือน้ำร่ำเข้าไป
หาได้ใครหาเอา
ผู้ที่มีอาญา

มีกิริยาอณาไสย
ได้อาไศรยในพารา
เชาบุรีก็ปริดา
ได้เข้าปลาแลสาลี
ก็หาเยวณารี
ทำมโหรีที่เคนหา
เฝ้าสีซอล่อกามา
โลโกพาให้บ้าใจ
เหไปเข้าภาษาไสย
จ้อแต่ไพร่ใส่ชื่อคา
คือไก่หมูเจ้าสุภา
ให้สุภาก็ว่าดี
ไม่ถือพระประเวณี
ไล่ดำตีมีอาญา
ว่าโง่งงเอาปูลา
ว่าโง่งงสาระยา
เล่าก็ละพระสะธำม์
ไปเร่ร่ำทำเจโก
ศีรชะไม้ใจโยโต
ข้าขอโมทนาไป
ใครไม่มีปรานีใคร
ที่ใครได้ใส่เอาพอ
ทำดุเดือดไม่ชี้ขอ
อะไรล่อกก็เอาไป
มิได้ว่าหมู่ข้าไท
แต่น้ำใจไม่นำพา
ไพร่ฟ้าคร่ำเปล่าอุรา
ไล่ตีดำไม่ปรานี

(กาพย์พระไชยสุริยา-สุนทรภู่)

จะกล่าวว่าคุณพรญาขอความตอนนี้โดยไม่มีเจตนาที่จะเสนอปัญหาสังคม ก็ดู
จะไม่ถูกต้องนัก

ทำนองเดียวกัน เพลงยาวฉบับหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ความว่า

มิเสียดีที่เขาวิวาสนา

แต่เห็นเห็นที่เขาเป็นขุนนางมา
ประกอบหมดยศศักดิ์และทรัพย์สิน
เมื่อชาติก่อนได้พรของหลวงซี
เขาขมบุญเรียกเจ้าคุณราชามาตย์
ลงนั่งยังนาวาเหมือนชาละวัน
จะเข้าวังตั้งให้เสียดีสามหน
ห่อผ้ากาน้ำมีพานรอง
นุ่งปุมเขมรไหมวิไลเหลือ
ลงจากหอกกลางทางหงส์ยาว
ช่างหมดจดงดงามถึงสามอย่าง
แต่ใจโตกว่าตบคับซีโครง
ถนนกว้างสี่วามาไม่ได้
พวกหัวไม้เห็นกลัวหนังหัวพอง
ด้วยอำนาจราชศักดิ์นั้นหนักหนา
มีทหารชาญชัยใจหมีพ
ไซยภักดีว่าที่ขุนต่างใจ
ศรีสังหารพนักงานจำการครบ
ทั้งสามนายยอมตายในได้เท่า
เคยเชื่อใจไว้วางต่างหูดตา
หยุดที่ทิมกรมวังนั่งสูบกัล้อง
พวกลูกความตามหมอบเทียวยอบกาย
หมอบจันดูไว้ในตำรา
คงจะถึงพานทองในสองปี
ข่าวนอกพุดกันชั้นเต็มที

ไม่เหมือนราชามาตย์ในชาตินี้
เจ๊กจีนกลัวกว่าราชาเศรษฐี
จึงมั่งมีดูอัศจรรย์ครัน
แต่ร้ายกาจเกือบยักษ์มักกะสัน
ขึ้นบกดกมันเหมือนสิงห์ทอง
ตรวจพลอีกกะทีกกีก้อง
หอกสมุดขุดกล้องร่มค้างคาว
สวมเสื้อได้ประทานหม่มสำเนา
เมียขมว่างามราวกับนายโรง
จะไว้วางกิริยาก็อำเถง
เมื่อเดินโคลงโยกย้ายหลายทำนอง
กิดหัวไหล่ไกวแขนให้ขัดข้อง
ยกสองมือกราบอกราบดิน
ถ้าเข้าคาแล้วแต่ล้วนเป็นสัตย์สิ้น
ดังจะกินเนื้อมนุษย์สุดพิภพ
ทั้งนอกในไวยเวรก็เจเนจบ
แสนใจรบรับเรียกค่าฤชา
มิเสียดีมีบัวควรวาสนา
รู้อัธยาอาศัยน้ำใจนาย
ดูทำนองกรังกริ่งยิงใจหาย
กลัวกว่าพระยานายบ้านเมืองดี
ดวงซาตาขึ้นเมษราตี
ถ้าเต็มทีผิดคาคตราของเมือง
ว่ากลางคืนรัตมีสีเนื้อเหลืออง

ดูในเรื่องเหมือนแสงแฉางคาเรื่อง
พระยาบำเรอบริรักษ์ได้ชักถาม
สมภารวัดลิงขบคบภรรยา
ครั้นพิเคราะห์ดูความเห็นงามแน่
ต่างนิยมชมชื่นตื่นกันครั้น
ช่างสมบุรณ์ทั้งท่านคุณผู้หญิงใหญ่
งามละม้ายคล้ายแสงสุริยา
หม่อมชาวเมืองสุรินทร์ชื่อสิลลา
หม่อมทับทิมเคนเลือกเทือกรามัญ
ตกลงมาอยู่กรุงฟงไประบอง
รอดด้วยยาเข้าอังกกับกั้งกือ
ชื่อลัศตย์สุจริตสนิทสนม
โปรดให้เป็นทีสองรองแม่เรือน
ให้คลานคอกคลานเข้าจนเคล้าคล่อง
พนักงานของใครก็ใครคอย
เวลาเจ้าคุณออกจากที่เฝ้า
ฝ่ายหม่อมที่คะนองร้องลำน่า
นั่งอวดสมเสียวให้เมียงลัว
เครื่องเสวยคาวหวานประทานมา
ฝ่ายหม่อมภรรยาบรรดานั่ง
อืสาวสาวเหล่าพวกช่างสะตึง
คิดว่าจะให้หัตมโหรี
ถึงวันพระไม่ได้ชำระความในวัง
พวกทนายเรียงรายของกำนัล
เฮี้ยบ่าวอุปราชาใครขาดเคือง
ปลุกเรือนเหมือนกับถวายฎีกา
บัญญัติท่านแทงตลอดอดดิน
คนนอกพูดกันนั้นไม่เห็น
ข้าพเจ้าได้ส่งงกคล้องเป่าไฟ

คนลือเลื่องพูดมากปากวัดวา
ว่าเดินความโต่งดั่งขึ้นวังหน้า
ไปพูดจากันที่วัดนำอัศจรรย์
จนชาวแพโรงเหล่าเหล่าบางยี่ขัน
ว่าเหมือนพระพิมพ์สุวรรณผู้รุ่งฟ้า
งามลักษณะวิไลดั่งเลขา
เทวดาดลใจจึงได้กัน
เป็นเทือกเถาเหล่าพระยาขุนันธ์
หม่อมลูกจันทร์เป็นลาวชาวอติปือ
แต่ลงห้องดาลอยอยู่น้อยหรือ
ฟังจะรื้อจากไขได้สามเดือน
คุณชายชมนักหนาหาไม่เหมือน
ได้ตักเตือนดูแลเมื่อน้อยน้อย
ถูกทำนองนางในไว้ใช้สอย
ได้ระเบียบเรียบร้อยทั้งถ้อยคำ
ให้ร้องเรื่องอิเหนาเมื่อเข้าถ้ำ
จนท้องน้ำเลื่องลือระบือชา
เกิดเป็นตัวกูนี่มีवासนา
กินข้างหน้าเลื่องลือออกอื้ออึง
ครั้นได้ฟังกลัวขาดไม่อาจหึง
มันก็คอดูณิดหนึ่งดอกกระมัง
เด็กเด็กเสียงดีมีอยู่บ้าง
ออกมานั่งหอนอกออกแขกเมือง
เจ๊กนั่นจีนนี้มีหลายเรื่อง
พวกหัวเมืองขัดสนขนเอาไป
นีกคอยวาสนาเมื่อน้ำกฐิน
ควรจะภิญโญยศปรากฏไป
เมื่อครั้งเป็นนายทองปานท่านสงสัย
ไม่ใกล้ไกลดอกกกล้วยฝากตัวเอย ฯ

(พระมหามนตรี-ทรัพย์)

ก็แสดงให้เห็นปัญหาสังคมได้อย่างดี แม้ว่าเจตนาของผู้แต่งมิได้อยู่ที่การเสนอปัญหานั้นหากต้องการจะเสียดสีตัวบุคคลเป็นสำคัญก็ตาม เพียงแต่ว่าปัญหาสังคมหรือแนวคิดบางประการที่ผู้แต่งเสนอไว้นั้นรวมอยู่กับเนื้อหาอย่างอื่น มิได้อยู่ตามลำพังเท่านั้น

ส่วนความยาวของร้อยกรองก็ไม่ใช่เหตุผลสำคัญที่จะนำมาพิจารณา เพราะความยาวขึ้นอยู่กับเนื้อหา ร้อยกรองแบบเดิมที่เขียนไว้สั้นก็มี ส่วนร้อยกรองปัจจุบัน แม้ส่วนมากจะมีขนาดสั้น แต่ที่เขียนยาวก็มี เช่น ลำนำภูกระดึง ของอังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นต้น

บรรดาเกณฑ์ต่าง ๆ ที่จะใช้ในการพิจารณาว่าบทร้อยกรองนั้น ๆ เป็นร้อยกรองแบบเดิมหรือร้อยกรองปัจจุบัน เนื้อหาเป็นเกณฑ์ที่สำคัญและเหมาะสมที่สุดที่จะใช้ในการพิจารณา ส่วนเกณฑ์อื่น ๆ อาจใช้เป็นส่วนประกอบในการพิจารณาได้บ้าง ทั้งนี้ เนื้อหาของบทร้อยกรองนั้น ต้องเสนอ 'สาร' อาจเป็นแนวคิด ปรัชญา ปัญหา หรือแม้แต่อารมณ์ ฯลฯ อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบทร้อยกรองนั้น โดยที่บทร้อยกรองนั้นจะแยกเฉพาะไม่รวมหรือแทรกอยู่ในบทร้อยกรองที่ผู้แต่งมีเจตนาจะกล่าวเรื่องอื่นเป็นสำคัญ

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ร้อยกรองปัจจุบันนั้นเริ่มปรากฏขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้เริ่มสมัยของร้อยกรองปัจจุบัน ได้แก่ ต.ว.ส. วัฒนาโก หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า 'เทียนวรรณ' นักคิด นักวิจารณ์สังคมและการเมืองในยุคนั้น

นับแต่เทียนวรรณได้ใช้บทร้อยกรองแสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสังคมและการเมืองแต่ละปัญหา ด้วยบทร้อยกรองสั้น ๆ แต่ละบทตามลำพัง มีผลกระทบต่อบรรยากาศ และเนื้อหาของร้อยกรอง กล่าวคือแต่เดิมร้อยกรองมีขนาดยาว เนื้อหาที่เคยเป็นเรื่องเล่า หรือบทรำพึงรำพันความในใจของผู้แต่งหรือตัวละคร ที่มีอำนาจเร้าอารมณ์ หรือบทร้อยกรองที่แสดงทัศนะบางประการที่รวมอยู่ในเรื่องที่แต่ง ก็เปลี่ยนเป็นบทร้อยกรองขนาดสั้น บรรลุความคิด หรือทัศนะที่เร้าสมอง ลงในเนื้อหาที่แยกอยู่โดยลำพัง และผู้ที่ทำให้รูปลักษณะของร้อยกรองแบบใหม่เช่นนี้แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับเป็นแบบของการเขียนร้อยกรองในปัจจุบัน ได้แก่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หรือที่รู้จักกันในนามว่า 'ครูเทพ' ร้อยกรองของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ชื่อว่าเป็นลักษณะวรรณกรรมร้อยกรองปัจจุบันอย่างแท้จริง เป็นร้อยกรองแห่งความคิด ทั้งนี้ร้อยกรองแต่ละบทได้เสนอ 'แนวคิด' เกี่ยวกับเรื่องและปัญหาต่าง ๆ ของสังคม บ้านเมือง และของโลก

